

A lopakodó identitásgyarmatosítás

Dani Erzsébet: *Identitásgyarmatosítás Erdélyben. Identitásdrámák és interkulturális stratégiák a Trianon utáni székelymagyar irodalomban.*
Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016

Dani Erzsébet könyvének főcíme meglehetősen provokatív, fejezetcímei szokatlanok. A kötet egy kibeszélhetetlen traumából tabutémává vált jelenséget nevez nevén. A trianoni impériumváltozás nyomán a kisebbségi helyzetbe került magyarok egy jó részét érintő identitásválságot tematizálja. Menyhért Anna írja: „A trauma fogalmához hozzátartozik a hallgatás, pszichológiai értelemben éppúgy, mint a kulturális emlékezet vonatkozásában. A trauma elszenvedője ugyanúgy nem képes arról beszélni, amit átélt, mint ahogy a súlyos társadalmi traumákat hallgatás övezi. A traumaelmélet úgy véli, hogy a gyógyulás feltétele a történetek elmondása, az egyén és a társadalom esetében egyaránt.”¹

A feloldáshoz kibeszélés, megosztás szükségeltetik, ám ez nem könnyű feladat. „[...] a trauma történetét meghallgatni fájdalmas dolog, maga is egy kisebb trauma: a hallgatónak készen kell állnia arra, hogy a trauma terhét a meghallgatás időtartamára a beszélőtől átvegye.”² Nem könnyű olvasmányok tehát a megrázó léthelyzeteket bemutató, Dani Erzsébet által elemzésre választott erdélyi művek³, ám azzal, hogy szóvá teszik, bemutatják a kisebbségi sorsba került magyarság problémáit, és modellt nyújtanak, mégis segíteni tudnak, Illyés Gyula szavaival, „ki szépen kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja.”⁴

¹ Menyhért Anna: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom.* Anonymus-Ráció, Budapest, 2008. 5.

² Uo.

³ Balázs Ferenc: *A rög alatt*; Benedek Elek: *Édes anyaföldem!*; Böződi György: *Romlás*; Ignác Rózsa: *Született Moldovában, Anyanyelve magyar*; Kacsó Sándor: *Vakvágányon*; László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai*; Nyirő József: *Az én népem, Néma küzdelem, Uz Bence*; Tamási Áron: *Ábel, Szülőföldem.*

⁴ Lásd a *Bartók* című verset.

Dani Erzsébet könyve – az antik hagyományt tiszteletben tartva – a címében megjelenő fogalmak meghatározásával kezdődik, azaz annak a társadalmi-kulturális kontextusnak a megrajzolásával, amely a tucatnyi tanulmányozott mű létrejöttét övezte, és azoknak a dilemmáknak a felvázolásával, amelyekre a huszadik század első felében keletkezett irodalmi alkotások válaszokat kerestek. „A székelymagyar kiélezett *interkulturális* helyzetbe kerül, hiszen – mindenféle más jellegű kulturális összeférhetlenségi tényezőkön túl –, szembekerül egy beolvasztó szándékú állami és kulturális gépezettel, mely most már merőben más jellegű identitásmenedzselési stratégiára kényszeríti. Ennek az interkulturális kommunikációs és identitásmenedzselési küzdelemnek kortörténeti jelentőségű dokumentumsorozata a Trianon utáni székelymagyar irodalom, mely mindezt széles spektrumú változatokban vonultatja fel.”⁵

Bár a szerző nem titkolja a téma iránti érdeklődésének belső motivációját, a székelység történetére vonatkozó adatokból nem kerekít megbocsátó vagy éppen heroizáló narratívát, hanem – a tudományos objektivitás igényének megfelelően – kritikus álláspontonról térképezi fel a huszadik században bekövetkezett traumatikus történések külső és belső okait. A székelység újkori történetében bekövetkező, a korábbi kollektív szabadságjogokat és vagyonszövetséget megszüntető folyamatot tekinti Dani Erzsébet olyan tényezőnek, amely alapvetően befolyásolta az első világháborút övező tragikus eseményeket. „Fokozatosan dőltek ki a székelység alól lelki támasztékai, és ilyenkor orvoslást, megoldásokat keresett. A 16. századig tartó belső meghasonlásban nem ismeri fel helyesen a székely a történelmi helyzeteket, kapkod, tájékozatlan, mindig máshonnan vár segítséget. Ez a belső küzdelem külsővé változik, amikor a székelység belesodródik az európai politika áramlataiba. A nép katonai erejére mindegyik uralmi törekvésnek szüksége van: kijátsszák, félrevezetik, a székely már maga sem tudja, miért és kiért harcol – a tájékozatlanság újra meg újra veszélyes fegyverként fordul ellene.”⁶

A szerző az identitásra, asszimilációra és a kolonizáció folyamataira vonatkozó legkorszerűbb elméleti munkák felhasználásával építi fel eredeti gondolatrendszerét és elemző módszerét. (Az impozáns külföldi és magyar szaknévsor tagjai: Max Webber, Talcott Parsons, Antony Giddens, John Milton Yinger, Robert Ezra Park, Milton M. Gordon, Homi K. Bhabha, Jan Assmann, Veres Valér, Vetési László, Anthony D. Smith,

⁵ Dani Erzsébet: *Identitásgyarmatosítás Erdélyben. Identitásdrámák és interkulturális stratégiák a Trianon utáni székelymagyar irodalomban*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016. 12–13.

⁶ I. m. 40.

William Bloom, Csepeli György, Fehér M. István, Karl Erik Rosengren, Everett M. Rogers, Thomas M. Steinfatt, Jeffrey C. Alexander, Neil J. Smelser, Ron Everman). A többen élő székelység helyzetén kívül a szórványban élő romániai magyarság identitásproblémáit bemutató műveket is ennek az elméleti apparátusnak a segítségével vizsgálja (Ignác Rózsa: *Született Moldovában*, Nyíró József: *Néma küzdelem*). Gordon modelljének hét változója közül (kulturális asszimiláció, strukturális asszimiláció, amalgamáció, identifikációs asszimiláció, az előítéletek megszűnése, a diszkrimináció megszűnése, az érték- és hatalmi konfliktusok megszűnése) Dani Erzsébet az amalgamációt tartja leginkább jellemzőnek a székelyek romániai helyzetére. Jan Assmann teóriájának felhasználása az identitás és a kulturális emlékezet szakszerű bemutatását teszi lehetővé, az ÉN- és MI-azonosság kényszerű változásainak vizsgálatán keresztül a sorsváltozatokból kibomló árnyalt kép megrajzolását.

Az elemző fejezetek címeinek egyedi szóképzései/szóösszetételei/szókapsolatai a bennük található, elkövetkező elemzés tömör összefoglalásai.⁷ (A természeti természetes székely – a **kolonizálhatatlan** identitás interkulturális kommunikációs formái: *Ábel*; A nem involválódó sztereotip székely kolonizálhatatlansága: *Uz Bence*; **Identitásgerinccel** a kétlelkű azonosságtudat ellen: *Édes anyaföldem!*; Kényes **identitásegyensúly** és kúszó **identitáskolonizáció**: *Szülőföldem*; Az azonosságtudat revíziója: *A kisebbségi élet ajándékai*; Ütközéses **identitásmenedzselés** ideológiai beágyazásban: *Vakvágányon*; Az interkulturális identitásmenedzselés széles skálája, multikulturális közegben: *Anyanyelve magyar*; A motiválatlan közösségi identitástól a tudatosan vállalt MI-identitásig: *Az én népem*; A külső szempontokkal kezelő identitásmenedzselés összeférhetetlenségétől a kisebbségi sors valós igényéig: *A rög alatt 1928–1935*; Az identitáskolonizációt segítő **identitásgyökér-romlás** intra- és interkulturális térben: *Romlás*; A kiürült kulturális emlékezetű azonosságtudattól a megbénított identitásig egy mezőségi szórványfaluban: *Néma küzdelem*; **Az identitásválság-menedzselés** széles spektruma: *Született Moldovában*).

Az elmélet precízen végigvezetett alkalmazását egyetlen példán, a harmincas évek első felében keletkezett, legismertebb erdélyi mű, Tamási Ábel trilógiájának vizsgálatában lehet legkönnyebben bemutatni. A regénysorozat hőse, Ábel a kolonizálhatatlan identitás szimbóluma, aki a fejlődése során egyre bonyolultabb interkulturális viszonyok közé kerül, az identitásmenedzselés egyre kényesebb helyzeteiben kell megállnia a helyét. Az első kötetben a gyerekkorból éppen csak kicseperedő hős akkor és annak

⁷ A kiemelések tőlem: T. Zs.

következtében kerül erdőpásztornak a Hargitára, amikor „a románok kézhez vettek minket”.⁸ (Érdekes emlékeznünk rá, hogy a későbbi romániai kiadásokból ezt a tagmondatot kihagyták, értelmetlenné téve az előtte álló részt: „*Abban a nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben, vagyis egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, székelyeket.*”⁹) A fiatal fiú életének dimenziói akkor tágulnak ki, „amikor paradox módon *magára marad* a rengetegben”.¹⁰ A természettel harmóniában élő emberpalánta akkor kezd eszmélni, amikor „találkozásai a pénz, a kisebb-nagyobb csalások, a hit és a nemzeti kérdések világával, fokozatosan alakítani kezdik”.¹¹ A zárt, egynemű nemzetiségi térben szocializálódott fiatal mindenkire emberként közelít. „Az útjába kerülő »Másság«-ot sem más-ságként érzékeli, illetve az érzékelt másságot sem kezeli »Más«-ként. Számára természetes az, ha valaki más nyelven beszél, vagy csak törli a magyart. Nincsenek negatív sztereotípiái a román emberekre vonatkozóan. Következésképp nem is tud mit kezdeni azzal, ha az országosan többségben lévő (román) nemzet erőszakos módján próbálnak közelíteni hozzá. Nem érti, de érzi, és a maga tréfás módján igyekszik kezelni ezeket a nemzetiségi konfliktus-helyzeteket, amikor először találkozik velük. Az első hargitai látogató román ellenségként mutatkozik be, de az etnikai ütközésben még járatlan székely a világot széles keblére ölelő nemes természetességgel reagál: Nem látok ellenséget. – De én román vagyok! – mondta leső szemekkel Fuszulán. – Tőlem lehet, mert én nem fogadom el. – Mit nem fogadsz el? – Magát ellenségnek. (Tamási 2011. 102.)”¹² Az egyéni kommunikációs térben ez a jól működő stratégia az erőszakos csendőrrel szemben már deficitese, ezért Ábel allegorikus üzenethez folyamodik, az őt kitérítő Surgyelánnak a más fészket elfoglaló kakukkal példálózik. „A betolakodó román »lakótárs« válaszra sem méltatja Ábel allegóriáját; nem is érti, hiszen a hatalom és a többségi nemzet képviselőjeként megengedheti magának, hogy kakukkmadár módjára viselkedjen. Közös harcuk a sással értelmezhető ironikus allegóriaként, ha arra gondolunk, hogy a rendőr által lelőtt madár a Monarchia címer-sásával asszociálható...”¹³ Ugyan legyőzik az állatot, de kis híján belepusztulnak a tőle kapott ételmérgezésbe, és a közös győzelem még inkább fölerősíti a széthúzást, a nagyobb

⁸ Tamási Áron: *Ábel*. Tamási Áron Alapítvány, Budapest, 2011. 7.

⁹ Uo.

¹⁰ Dani i. m. 82.

¹¹ Uo.

¹² I. m. 84.

¹³ I. m. 85–86.

hatalmaskodását a neki kiszolgáltatót gyengébb felett (az ágyából a földre kényszerített, beteg Ábel egyetlen kecskéjét levágja és megeszi a csendőr). Helyesen állapítja meg a szerző, hogy ez a tapasztalat érleli meg a hősen az elhatározást, „hogy megkeressük a testvéremet, Káint, aki okozta nekünk, Ábeleknak, a rosszat”.¹⁴ „Az első rész végén a rengeteg naiv Ábele nem tudja, hogy voltaképp már találkozott Káinnal [...]”.¹⁵ Kiváló észrevétel, hogy a második kötetben Ábel a társadalom megismerésére a madéfalvi állomásról indulva „Madéfalva *kapuján* át belép a székely történelembe, melynek a kollektív emlékezetben őrzött egyik nagy traumája éppen a madéfalvi tragédia”.¹⁶ A román bakter viselkedése „a hegemónikus arrogancia általános-érvényűségére”¹⁷ döbbsenti rá az országot megismerni induló hőst. Aki eddig csak szegény és gazdag, jó és rossz ember között érzékelt különbséget, azt a bakter felvilágosítja az uralkodó és alávetett nemzet helyzetéről: „De jegyezd meg magadnak, hogy ebben az országban mi vagyunk az urak: románok!”¹⁸ Ábelnek a rengetegből a társadalom interkulturális terére lépve ki kell alakítania a kulturális mimikri sajátos formáit, a csoport szintű kommunikáció változatos helyzeteiben. „Ennek az identitásmenedzselésnek a nagyszerűsége abban rejlik, hogy a kommunikációs partnerben, akihez mindig emberként közelít, mindig az egyént látja, mintegy elvonatkoztatva őt a csoporttól. Ez az egyetlen módja – a csoport egyeddé való redukálása – annak, hogy Ábel csoportszinten kommunikálni tudjon. Mivel ő az egyén szintjén megvalósítható kommunikáció nagymestere, azt mondhatjuk, hogy az egyedet a csoportról leválasztva, egyéni kommunikációként kezeli a csoportkommunikációt.”¹⁹ A szórványból érkező magyar beszélgetőtársak és a nagyvárosi magyar kisebbség sorsával szembesülve az eddig a székely tömb védelmező erejét érző Ábelben megfogalmazódik a regény fő kérdése, a *mi célból vagyunk e világon?* Dani Erzsébet megállapítja, hogy az általa tanulmányozott más művekben, így Böződi György *Romlás* című regényében vagy Nyirő József *Néma küzdelemében*, az *Ábel* trilógia második részében is felbukkan az a paradoxon, hogy „[a] magyar pártok stratégiát fogalmaztak meg a csoportelnémítás ellen. Ám a csoportelnémítást kivédő stratégia az asszimilációs nyomás ellenében öngölnak bizonyul, mert elnémuláshoz vezet.”²⁰

¹⁴ Tamási i. m. 220.

¹⁵ Dani i. m. 86.

¹⁶ I. m. 87.

¹⁷ I. m. 88.

¹⁸ Tamási i. m. 206.

¹⁹ Dani i. m. 90.

²⁰ I. m. 91.

Az identitás kolonizálhatatlansága a multikulturális világba lépve válik egyértelművé, amikor Ábel Amerikában az asszimilációnak, identitáselhagyásnak, kulturális mimikrinek a gazdag tárházába lép. Az úton, a vonatfülkében megjelenő zárt kommunikációs térben „csődöt mond az addig jól működő individuális kommunikációja”²¹, amikor a volt Monarchia kisebbségi helyzetbe került, most éppen kivándorló nemzeti-ségei konfrontálódnak egymással. „Ezen a vonaton egy felbomlott birodalom évszázadokon át hurcolt kulturális sztereotípiái csapnak össze.”²² Az Újvilág etnikai olvasztótengelyébe érve az otthon megélt nemzeti(ségi) helyett a bőrszín szerinti diszkrimináció tapasztalatával gazdagodik a hős, és már a vámnál megállapítja, hogy *a szó meghalt*, „a székely észjárásos érvelés az, ami Amerikában nem működik”.²³ A csíkcsecsői származását Gáspár bácsi egyenesen köp a székelysége, „a Ynger és Hess-féle akkulturációs szinten áll, amelynek egyenes következménye az asszimiláció”.²⁴ A szlovákiai magyarból lett kaszinótulajdonos még tovább jutott a beolvadásban, mivel a pénz az istene, nemzettársait egyenesen üldözi. Ábel számára „[a]z ÉN-identitásnak ily módon Amerikában nincs külső Mi-identitás-támasza. Igaz, hogy magyar honfitársakkal is találkozik, és jó kapcsolatot ápol velük, így a velük használt magyar nyelv némi biztonságérzetet nyújt neki, de ez kevés, nem jelent székelymagyar csoporttámaszt. Végeredményben csak a magában hordozott kulturálisidentitás-reflexekből táplálkozhat. Egyéb vonatkozásban is úgy érzi, szétszedi a sokszínű világot, erre a belső forrásra tehát fokozottan vigyáznia kell.”²⁵ Toldi Miklósban, aki kívülről tudja Arany János művét, Ábel társra lel „a kétszemélyes MI-csoporthoz”.²⁶ Ábel hatására a tizenhat éve Amerikában élő férfi elhatározza, hogy hazatér szülővárosába, Nagyszalontára.

„A kulturális megengedés légkörében tehát Ábelnek, vagyis a »túl kicsi nép« fiának, túl sok a kultúrák sokasága. Úgy érzi, saját kultúrájának nem jut elég levegő. Az amerikai magyarság lassan enyésző nemzeti tudata Ábelt látszólag nem zavarja, de a tendenciát valójában nem tudja elfogadni. Az asszimiláció révén történő nemzeti és kulturális identitás feladásában rémképet lát.”²⁷ Az otthonratalálás, mint a regényben megfogalmazott legfőbb célkitűzés, annak a felismerése, hogy „igazán *otthon* (saját kulturá-

²¹ I. m. 95.

²² I. m. 96.

²³ I. m. 100.

²⁴ Uo.

²⁵ I. m. 101.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

lis közegünkben, Mi-identitásunk kulturális terében) lehetünk benne. És az Ábelek számára ez az otthon nem elveszíthető.”²⁸

A kolonizálhatatlan identitás titka „a Hargitáról idáig hozott, és oda visszavitt filozófia, amely szinte vigasztalással fordul Gáspár bácsi felé, amikor az »köp« a székelymagyarságára: »Egy cseppet sem kell búsulni, mert ha valaki mégis elvonná tőlünk a mi székelységünket, akkor is maradna valami, amiben örökké egyek lehetünk. Ez pedig semmi egyéb, mint az a nagy dolog, hogy mind a ketten emberek vagyunk.« (Tamási 2011: 554.)”²⁹

Ignác Rózsa regényeinek elemzése a vizsgált kérdéskör rendkívül bonyolult viszonyhálójának feltérképezése mellett arra is ráirányítja a figyelmet, hogy milyen méltánytalan a kovásznai születésű író kizorítása a kánon peremére.

René Wellek³⁰ feloldhatatlan dilemmaként jelöli meg azt, hogy az irodalmi alkotásokhoz *belső*-szövegelemző, vagy *külső*-kontextualizáló pozícióból közelítünk-e. Dani Erzsébetnek sikerül a két nézőpontot harmóniában egyesítenie. Az erdélyi, de bármelyik másik utódállamban élő olvasókat önreflexióra készítheti ez a könyv. Sürgetően teszi fel ugyanis a kérdést, hogy hagytuk-e magunkat a lopakodó identitásgyarmatosítás által befolyásolni, az interkulturális nyitással együtt sikerült-e megőriznünk személyiségünk integritását. Aki végigolvassa a kötetet, talán kedvet kap az anyaországi kánonból kihullott erdélyi írók megismeréséhez, és mindenki, akit érdekel az interkulturális kommunikáció és az önazonosság megőrzésének csöppet sem egyszerű és máig aktuális problémaköre, valódi elméleti segédeszközzé lelhet Dani Erzsébet könyvében.

²⁸ I. m. 103.

²⁹ Uo.

³⁰ René Wellek: Az összehasonlító irodalomtörténet fogalma. In *Az összehasonlító irodalomtörténet klasszikusai*. Szerk. Lengyel Béla. Gondolat, Budapest, 1995